

ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ВІРМЕНСЬКОЇ ДІАСПОРИ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI ст.

Проаналізовано тематичні праці зарубіжних істориків, присвячені окремим осередкам вірменської діаспори у світі останніх десятиріч. Простежуючи особливості тлумачення проблеми представниками різних національних наукових шкіл, авторка спробувала сепарувати використані ними універсальні методологічні підходи, які доцільно буде застосувати при дослідженні новітньої історії вірменських громад.

Ключові слова: *вірмени, громада, національна меншина, діаспора, історіографія.*

Постановка проблеми. Оскільки тематика є малодослідженою, доцільність публікації вбачаємо насамперед у завданні виявити стан та особливості доробку істориків, які в останні десятиріччя працюють у цій царині. Традиційно вони виокремлюють такі аспекти: виникнення та організаційне оформлення (інституціоналізація) громад; генеза соціальних структур і господарських форм діяльності; релігійно-церковне життя; освіта й механізми соціального забезпечення (матеріальна допомога, реабілітація та ін.); міжетнічні відносини. Соціокультурний підхід суттєво звужує тут наше завдання, хоча й потребує особливих епістемологічних методів, не кажучи вже про чітко визначену змістовну складову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми в основному представлена матеріалами дисертацій. Отак, у дослідженні Ірини Гаюк «Вірменська Апостольська Церква як специфічний феномен християнського світу» (2003) зроблено теоретичне узагальнення етноконфесійних особливостей вірменського населення діаспори. Наголошено на формуванні культової специфіки національного типу християнства як однієї з ключових ланок закономірного розвитку системно-інформаційної цілісності. Аналогічні аспекти проблеми у своїй роботі розглядає Л. Єсяян (2013). Особливістю цих праць є надто глибокі історичні екскурси, що певною мірою перешкоджає авторам зосередитися на новітніх процесах.

Сурен Кочарян, у дисертації «Вірменська громада Харкова (1863–2010 рр.)» (2012), проаналізував відродження національно-культурного життя в одній із найчисленніших вірменських громад України. Він послідовно простежив появу перших осередків, функціонування недільних шкіл та клубу (1989–1994), паралельне існування в регіоні кількох вірменських організацій (1995–1999), нове піднесення вірменської громади, пов'язане з започаткуванням власної газети, танцювального ансамблю, зрештою, зведенням національного церковного храму (1999–2004). Останній етап розвитку громади позначився посиленням консолідації її членів (2004–2010).

Отже, дослідження з заявленої проблеми засвідчують певний інтерес до неї науковців. Незважаючи на мізерність спеціалізованих праць, напрацьовано перший вдалий досвід історіописання.

Мета статті полягає в з'ясуванні та узагальненні (з огляду на перспективи дослідження новітнього періоду розвитку вірменських громад України) наукових здобутків сучасного історично-діаспорного вірменознавства.

Виклад основного матеріалу. Передусім зупинимося на доробку німецьких істориків. До них належать такі сучасні фахівці як Марайке Дройсе, Азат Ордуханян, Марія Задоян, також Тесса Гофман і Тамара Ганджалаян.

В узагальненій роботі «Між Німеччиною та Вірменією: транснаціональна діаспора як чинник соціальних змін» [1; 2], на прикладі вірменської діаспори Німеччини висвітлено проблему зв'язку між міграцією національної меншини та загальним розвитком суспільства. У межах емпіричного дослідження простежено структуру та політичний потенціал іммігрантів, умови їхньої діяльності. При цьому авторка дала широку панораму взаємин нової хвилі переселенців із вірменами, що переїхали до Німеччини раніше. Аби описати реалії життя вірмен, а також користь, яку переселенці роблять для своєї Батьківщини, дослідниця використала концепцію транснаціоналізму. Цінним у доробку М. Дройсе є те, що вона активно залучила метод інтерв'ю (11 респондентів). Опитані були представниками керівництва державних та громадських організацій. Тобто розрахунок було зроблено на

«компетентну» аудиторію. Результати емпіричних матеріалів засвідчили: вірменська діаспора, завдяки високому рівню освіченості, опануванню та використанню новітніх технологій, досягла успіху не лише в самій Німеччині, а й сприяла активній та ефективній міждержавній (міжкультурній) адаптації, що позитивно позначилося на соціально-економічному розвитку Республіки Вірменія [1, 68].

Визнаним фахівцем німецької історіографії є голова Центральної ради Вірмен у Німеччині А. Ордуханян. Його наукові та публіцистичні праці широко відомі в країні й за кордоном. Основну увагу дослідник приділив історії місцевих вірмен, а також їхньому сьогоденню. Синтезовані погляди вченого на вірменську проблематику викладено в доповіді «Вірмени в Німеччині: історія і сучасність» [3]. На основі ґрунтовного аналізу історичних подій (з залученням матеріалів архівних фондів) Ордуханян дійшов висновків про давність та самотність цієї національної меншини в країнах Центральної Європи.

Ще одна сучасна дослідниця М. Задоян подала проблему життєдіяльності вірмен у Німеччині, використавши метод систематизації. Вона докладно охарактеризувала регіональні інституції (близько 30 осередків, які проводять велику культурно-просвітницьку роботу), також Інститут вірменознавства, Центральну раду вірмен у Німеччині, Центр інформації та документальних матеріалів Вірменія-Берлін (його очолює Т. Гофман) [4], Об'єднання вірменських лікарів Німеччини (а ще підприємців та представників інших професій). Задоян систематизувала й класифікувала наступні проблеми: роль вірменських організацій у Німеччині; конкретна робота щодо успішної інтеграції прибуваючих вірмен у сучасне німецьке суспільство; критерії успіху іммігрантів [5].

Власне вірменську історіографію представляємо монографією «Вірменська діаспора: нариси соціокультурної типології» [6]. Цінністю цієї фундаментальної праці є назагал вдала спроба поєднати теорію та історію конкретної (вірменської) діаспори як історичного і соціокультурного явища. Спираючись на багату фактологічно-пізнавальну базу, автори зробили докладний аналіз зародження й динаміки розвитку вірменської діаспори. З'ясували, що особливо цінно, особливості життєдіяльності громад у різних країнах світу. З-поміж іншого, ґрунтовно простежили специфіку адаптації вірмен на пострадянському просторі, в умовах творення традицій незалежних держав. Принагідно наголосили на відмінностях пристосування вірмен до субкультур таких країн як Росія, Білорусь, Україна, з одного боку, та США, Канада, Франція, з другого. Основними чинниками, які стимулювали еміграцію, названо краще знайомство з особливості життєдіяльності в пострадянських країнах, знання російської мови, наявність відносно спрощеної процедури працевлаштування [6, 76–106]. Не останню роль відіграла й та обставина, що з 1991 р. між цими державами не існувало візового режиму.

Щодо російських та вірменських дослідників, то до їхнього числа варто зарахувати Т. Асрибекову [7], О. Гуляєву [8], А. Шевцову [9], О. Саркісяна [10], А. Айвазяна [11], Г. Петросяна [12]. Їхній доробок здебільшого представлений науковими статтями, які присвячені проблемам ідентифікації вірмен, що мешкають у дещо відмінних політичних та соціально-економічних умовах Російської Федерації. Ці численні праці вчених із країн колишнього СРСР становлять інтерес ще й тому, що в них знайшли розвиток теоретичні проблеми формування ідентичностей. Виконані на «вірменському досвіді», вони дають змогу об'єктивувати досить складні процеси комунікації, способи й форми адаптації, межі культурної асиміляції та, що найголовніше, збереження національної самотності.

Наведемо такий оригінальний приклад. Із-поміж іншого, етнічну ідентичність вірмен «підтримує» кулінарна культура. Це давня традиція. Через кухню відбувається навіть представлення своєї території. Такий собі маргінальний, але досить дієвий спосіб самовизначення. Безперечно, людина вважає себе вірменином передусім тому, що вірменами є її батьки, що вона розмовляє вірменською чи молиться у храмах Вірменської апостольської церкви, однак у повсякденному житті нерідко саме кухня допомагає їй краще «пізнавати своє і своїх» [8, 24–40].

Зрозуміло, що першочергову роль відіграє психологія, самотній культурно-ментальний світ вірменському етносу. Він репрезентує такі національні риси як працелюбність,

повагу до старших та жінок, самовіддану любов до дітей, гордість за свій народ, його історію, мову й унікальний алфавіт, а ще історичну пам'ять, почуття власної гідності, соціальну активність, гарячий темперамент, прагнення до освіти та знань. На прикладі російської Мордовії А. Шевцова справедливо зазначає, що в бажанні «залишитися вірменами» представники цієї національної меншини часто-густо «більше розраховують» на етнорегіональну ідентичність, аніж на «конфесійну єдність» [9, 52–53].

Історик І. Пелчинський подав картину сучасного становища вірменської діаспори в Польщі. Зробив це, як і більшість його колег у світі, на основі широкої історичної ретроспективи та, що особливо цінно, соціологічних досліджень (спостереження, опитування й анкетування, 20 респондентів). Темою його студій стала проблема ідентифікації (визначення етнонаціональної приналежності) осіб «старої» вірменської громади, їхніх нащадків і ставлення до них поляків. А ще стосунки вірменської меншини з новоприбулими представниками цього народу. Особливо значущими результати досліджень Пелчинського є тому, що якраз у 1990–х рр. різко активізувався міграційний рух із Вірменії до Польщі. Один із висновків, зроблених істориком, є певною мірою сенсаційним (радіше було б сказати, надмірно категоричним), а саме, що вірмени «практично цілковито асимілювалися в польському суспільстві» [13, 6]. Проте досліднику можна довіряти – аргументи, наведені ним є досить переконливими. Насправді відбулося розпорошення вірмен по польських землях, а звідси – їхня національна та культурна дезінтеграція. Справа дійшла до того, що тамтешні вірмени навіть мають «польську свідомість» [13, 6]. При цьому, десь на останньому рубежі самосвідомості вони «зберігають вірність» етнічним кореням.

Здобутком польського дослідника можна вважати сформульовану ним гіпотезу: чи зберігають історичну та культурну цінність «залишки ідентифікації» вірменських громад Польщі з народом Вірменії? Проблему вчений бачить у контексті наявності ознак подвійної, навіть потрійної національної ідентифікації: «Для польських вірмен характерною є подвійна ідентифікація, яка полягає у визнанні приналежності до польського народу й водночас до дуже асимільованої (власної) етнічної групи» [13, 6]. При цьому, резюмує Пелчинський, польське начало завжди має перевагу над вірменським.

Оригінальні міркування щодо ідентичності «зарубіжних» вірмен запропонував британський дослідник Берт Вокс. Він вважає, що вірменська ідентичність є поняттям складним та абстрактним. Не варто віддавати перевагу ні мові, ні релігії, ні іншим чинникам або ж дорікати окремим представникам чи групам вірмен, що вони «не відповідають зазначеними критеріям» [14]. Навпаки, відмовившись від націоналістичного сприйняття, можна отримати різноманітний та набагато цікавіший образ новітньої вірменськості.

У свою чергу, на прикладі вірмен Болгарії, італійська дослідниця Дж. Сельвеллі зазначає, що існування народу, особливо «діаспорного», тісно пов'язане з символами. Вона доводить, що в цьому випадку зображення букв вірменського алфавіту відображає внутрішній образ спільноти та її справжню сутність. Тобто, як і в будь-якому національному досвіді, має місце «емоційне сприйняття алфавіту» [15].

Висновки. Доробок діаспорного вірменознавства є значним, проте з об'єктивних причин новітній період (орієнтовно від 1991 р.) у ньому належним чином не представлений. Основні проблеми, які привертають увагу науковців, наступні: адаптація мігрантів (зокрема й щодо їхніх контактів зі «старою» громадою), ступінь і способи використання ними можливостей країн переселення, особливості асиміляційних процесів. Протягом останніх десятиліть у всіх цих напрямках спостерігалася помітна активність, що дало зразки значного позитивного досвіду міжнаціональної соціальної та культурної інтеграції. Власне історіографія збагатилася працями, присвяченими дослідженню проблеми ідентичності.

Також представники різних наукових шкіл дійшли висновку: задля подальшої об'єктивізації знань виправдано й надалі використовувати соціологічні опитування. Вони, втім, мають бути більше репрезентативними. Цим вдасться подолати мізерність інформації про життєдіяльність вірменських громад, які, як виявляється, є «мало говірливими».

Список використаної літератури

1. Dreuse M. Zwischen Deutschland und Armenien : Die transnationale Diaspora als Akteur sozialen Wandels / M. Dreuse. – Wien, 2008. – 111 s.
2. Dreuse M. Die armenische Diaspora in Deutschland. Ihr Beitrag zur Entwicklung Armeniens / M. Dreuse. – Frankfurt am Mein : Druckreif, 2008. – 34 s.
3. Ordukhanyan A. Armenier in Deutschland. Geschichte und Gegenwart / A. Ordukhanyan. – Erfurt, 2009. – 72 s.
4. Hofmann T. Annäherung an Armenien. Geschichte und Gegenwart / T. Hofmann. – München : Beck, 2006. – 278 s.
5. Zadoyan M. Migration und Integration: Migrantenorganisationen und gesellschaftliche Partizipation. Das Beispiel ausgewählter armenischer Vereine in Deutschland / M. Zadoyan. – Bochum, 2008. – 97 s.
6. Дятлов В. Армянская диаспора : очерки социокультурной типологии / В. Дятлов, Э. Мелконян. – Ереван : Ин-т Кавказа, 2009. – 207 с.
7. Асрибекова Т. Армянская диаспора в Москве. История формирования и этнокультурное развитие в конце XX – начале XXI в. : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.07 – “Этнография, этнология, антропология” / Т. Асрибекова. – М., 2012. – 42 с.
8. Гуляева Е. Этническая идентичность армян Петербурга (по материалам интервью о кулинарных практиках и публицистике) / Е. Гуляева // Этнографическое обозрение. – 2012. – № 5. – С. 24–40.
9. Шевцова А. О региональной идентичности армян Мордовии / А. Шевцова // Региональные социогуманитарные исследования. История и современность : материалы междунар. научн. конф. – Пенза ; Семипалатинск ; Прага : Социосфера, 2011. – С. 50–53.
10. Саркисян О. Роль культурного фактора в процессе сохранения идентичности армянской нации / О. Саркисян // Материалы междунар. научн. конф. “Армения в диалоге цивилизаций” (г. Нижний Новгород, ННГУ, 28 апреля 2011 г. – Нижний Новгород : ДЕКОМ, 2011. – С. 91–97.
11. Айвазян А. Основы армянской идентичности / А. Айвазян. – Ереван, 2007. – 248 с.
12. Петросян Г. Глобализация и традиционные символы армянской идентичности / Г. Петросян // Анив. – 2011. – № 2 (35). – С. 16–23.
13. Lotocki L. Mniejszosc Ormianska w Polsce / L. Lotocki. – Raporty i analizy Instytutu Polityki Społecznej. Seria Raporty Migracyjne. – Nr 5. – 2005. – 26 s. Див. : Pelczynski G. Ormianie polscy w XX wieku. Problem odrębności etnicznej, Kolo Zainteresowan Kultura Ormian. – Warszawa, 1997; Pelczynski G. Swiadomosc etniczna Ormian polskich w wieku XX, w: Z. Kurcz (red.), Mniejszosci narodowe w Polsce. – Wrocław, 1999.
14. Vaux B. Language and religion in the construction of Modern Armenian identity – UWM, 2004. – 4th December [Електронний ресурс] / B. Vaux. – Режим доступу : <http://www.academia.edu/183324/Language>
15. Selvelli G. Diaspora armena e alfabeto: etnosimbolismo di una scrittura identitaria. [Електронний ресурс] / G. Selvelli. – Режим доступу : http://www.academia.edu/2361851/Diaspora_armena_e_alfabeto_etnosimbolismo_di_una_scrittura_identitaria.

Одержано редакцією 28.05.2014

Прийнято до публікації 23.06.2014

Аннотация. *Бережная Н. А. Зарубежная историография армянской диаспоры конца XX – начала XXI в. Проанализировано тематические труды зарубежных историков, посвященные отдельным ячейкам армянской диаспоры в мире в последние десятилетия. Отслеживая особенности трактовки проблемы представителями разных национальных научных школ, автор попытался сепарировать использованные ими универсальные методологические подходы, которые целесообразно будет использовать при исследовании новейшей истории армянских общин.*

Ключевые слова: *армяне, община, национальное меньшинство, диаспора, историография.*

Summary. *Berezhna N. Armenian Diaspora in foreign historiography from the end of the 20th till the beginning of the 20th century. The author has analyzed the works of foreign historians dedicated to particular cells of the Armenian diaspora in the world during the last decades. Such experience has nationwide features of identification and transformation. It mostly depends on the local peculiarities. The range of evaluating such phenomena is rather wide. Some researchers think that Armenians preserve their national identity in any circumstances. Others either state that they get quickly assimilated, or they try to define clearly the parameters, borders and peculiarities of these processes. While exploring the peculiarities of interpreting the problem by the representatives of various national schools, the author tried to separate and evaluate the universal methodological approaches. She focused on the ones, which make sense in researching the new history of Armenian communities, particularly in the Central Ukraine. It is preferable to reject nationalized interpretations in favour of modern humanities.*

Key words: *Armenians, community, national minority, diaspora, foreign historiography.*